

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ

БАЛЮТА ВІКТОРІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 316.624.3

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РАДИКАЛІЗАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ**

19.00.11 – політична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Васютинський Вадим Олександрович,
Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, головний науковий співробітник
лабораторії психології мас і спільнот

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Дроздов Олександр Юрійович,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри загальної,
вікової та соціальної психології імені М. А. Скока

кандидат психологічних наук, доцент
Соснюк Олег Петрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри соціальної психології

Захист відбудеться 11 грудня 2018 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розіслано 9 листопада 2018 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна ситуація в українському суспільстві і, зокрема, у політичному процесі характеризується невизначеністю, мінливістю, що спричиняє незадоволення з боку громадян, особливо молоді. Реакцією на таке становище є дедалі частіші прояви так званої «вуличної демократії», політична поведінка творців якої стає дедалі агресивнішою і радикальнішою. Із психологічного розгляду на особливу увагу в цьому контексті заслуговує дослідження соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді, адже вона легше піддається стресам, спричинених невизначеністю соціальних орієнтирів, а відтак є найбільш сприйнятливою до радикальних ідей і настроїв соціальною групою.

Теоретичну основу вивчення соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді склали класичні ідеї поведінкового підходу (Ч. Мерріам, Г. Лассуел, Г. Госнел), п'ятичленна карта вивчення особи в політиці, запропонована М. Смітом і вдосконалена Ф. Грінстайном, підхід до пояснення радикальної політичної поведінки та загалом політичного насильства Т. Гарра.

У психологічній науці феномен радикалізації політичної поведінки рідко досліджується самостійно. У його вивченні враховують особистісні потреби, які визначають політичну поведінку (О. Юр'єв), регулятори політичної поведінки молоді (Л. Кияшко), особливості геополітичної свідомості молодих осіб (О. Дроздов) та їхнього політичного мислення (Т. Траверсе), включеність особи в соціальну групу, що визначає особливості політичної соціалізації, (Е. Чекмаєв), соціально-психологічні механізми політико-ідеологічного самовизначення молоді (Г. Циганенко), здобуття молоддю громадянської і політичної освіти (І. Жадан), громадянську відповідальність як чинник політичної участі (О. Гуменюк), особливості конструктивного і деструктивного змісту молодіжного радикалізму (Є. Васильчук).

Проте не досить добре вивченими є саме чинники, які радикалізують політичну поведінку молодих осіб, та, особливо, чинники соціально-психологічної природи, оскільки саме вони стають ще й тригерами, які запускають розгортання радикальної політичної поведінки. За браку цих знань неможливо розробити програми дерадикалізації політичної поведінки молоді, профілактики її виникнення й поширення в молодіжному середовищі. Тому наукова актуальність і суспільна необхідність стали визначальними для вибору теми дослідження «Соціально-психологічні чинники радикалізації політичної поведінки молоді».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Психологічні стратегії адаптації спільнот до умов і наслідків воєнного конфлікту» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0114U001513). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Інституту соціальної та

політичної психології НАПН України (протокол № 02-15/437 від 24.12.2015 р.) та узгоджено бюро міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №1 від 26.01.2016 р.).

Об'єктом дослідження є політична поведінка молоді.

Предметом дослідження є соціально-психологічні чинники радикалізації політичної поведінки молоді.

Мета дослідження: виявити зміст соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді, з'ясувати практичні можливості запобігання такій поведінці і розробити засоби їхньої реалізації.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових підходів визначити ключові чинники, які спричиняють радикалізацію політичної поведінки молоді.

2. Емпірично дослідити зміст соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді.

3. Емпірично виявити можливості дерадикалізації політичної поведінки молоді.

4. Розробити і реалізувати програму профілактики виникнення і поширення радикальної політичної поведінки в молодіжному середовищі.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети дослідження було використано комплекс теоретичних, емпіричних та математичних методів.

1. Теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення отриманої інформації, її систематизація та інтерпретація. Ці методи було використано під час аналізу стану розробленості проблеми радикалізації політичної поведінки молоді, дослідження чинників, під впливом яких вона радикалізується, та проведення дальшого емпіричного дослідження.

2. Емпіричні методи: експеримент було застосовано для виявлення й перевірки соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді та з'ясування можливостей її дерадикалізації; за допомогою методу анкетування було виявлено актуальний стан емпіричних показників перед проведенням експерименту і після нього (спеціально розроблена анкета для виявлення динаміки радикальності політичної поведінки; методика оцінки рівня сугестивності О. Єлісеєва для виявлення схильності піддаватися навіюванню; методика «Самопочуття – поведінка – культура» А. Склярук для контролю за динамікою емоційного стану; опитувальник оцінки рівня та компонентів політичної активності Л. Кияшко для визначення рівня політичної активності молодих осіб; опитувальник оцінки навичок політичної участі Л. Кияшко для перевірки рівня розвитку навичок політичної участі); метод експертної оцінки було призначено для того, щоб визначити особливості політичної поведінки на різних рівнях її радикальності; соціально-психологічний тренінг було використано для реалізації тренінгової програми профілактики виникнення й поширення радикальної політичної поведінки в молодіжному середовищі.

3. Методи математичної статистики: Т-критерій Вілкоксона для залежних вибірок було використано для визначення відмінностей між показниками, отриманими до експериментальних впливів і після них; за допомогою U-критерію Манна-Вітні була здійснена оцінка відмінностей між результатами експериментальної і контрольної груп; метод порівняльного аналізу було застосовано для порівняння результатів до експериментальних впливів і після них.

Наукова новизна дослідження.

Уперше:

- *встановлено*, що основними соціально-психологічними чинниками, які радикалізують політичну поведінку молоді, є чинники референтно-комунікативні (вплив взаємного підкріплення, груподумство, відсутність групового тиску на членів групи) та чинники відображення інформаційного поля (одночасний вплив інформаційного повідомлення на емоційну і раціональну сфери, поєднання в ньому переконування з пропозицією); за впливу цих чинників відбувається перенесення патернів політичної поведінки, напрацьованих спільно з членами групи (референтно-комунікативні чинники) і/або наявних в інформаційних повідомленнях (чинники інформаційного поля), в індивідуальну поведінку;

- *виявлено*, що чинники радикалізації політичної поведінки молоді справляють вплив на емоційну сферу індивіда: погіршують настрій і підвищують активність, підсилюють стан напруження, що спричиняє психологічний дискомфорт. Радикальна політична поведінка за таких умов стає способом зняття напруження;

- *визначено* ознаки підвищення рівня радикальності політичної поведінки молоді: наростання агресивності в проявах політичної поведінки, посилення незадоволення та незгоди з актуальним становищем, підвищення рівня психологічного напруження.

Дістали подальшого розвитку:

- теоретичні уявлення про соціально-психологічну сутність радикалізації політичної поведінки молоді як розходження між очікуваннями індивіда і актуальним становищем, в основі якого лежать психологічні причини, що актуалізуються, зокрема, під впливом відчуття несправедливості через неможливість задовольнити базові життєві та соціогенні потреби;

- практичні засоби профілактики виникнення й поширення радикальної політичної поведінки в середовищі молоді на основі підвищення знань і навичок у галузі громадсько-політичної участі, політичної поведінки у формах конвенційного типу, залучення молодих людей у демократичні процеси.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані теоретичні положення та висновки дослідження можна використати для вивчення актуальної ситуації і динаміки політико-психологічного стану молодіжного середовища, діагностики рівня радикальності політичної поведінки молоді та прогнозування можливих наслідків прояву відповідних патернів. Результати дослідження може бути застосовано для розробки та реалізації

програм профілактики виникнення й поширення радикальної політичної поведінки в молодіжному середовищі та її корекції, формування успішних стратегій залучення молоді в демократичні процеси. Вони можуть дістати застосування в діяльності соціально-психологічних служб із роботи з молоддю під час семінарів, соціально-психологічних тренінгів, індивідуального консультування з метою впливу на політичну поведінку молоді та запобігання її радикалізації. Матеріали дисертаційної роботи може бути використано в процесі розробки та викладання лекційних і практичних занять із політичної психології, соціальної психології, психології масової поведінки, психології масових комунікацій.

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (довідка №20 від 27.04.2018 р.) та Сосницького сільськогосподарського технікуму бухгалтерського обліку (довідка №145 від 14.03.2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, результати емпіричного дослідження і висновки доповідались і обговорювались на Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства» (м. Харків, 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія травми: дискусійні питання психологічної допомоги» (м. Запоріжжя, 2017), Міжнародній молодіжній науково-практичній конференції «Вектори психології – 2017» (м. Харків, 2017), III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна психологія: теорія і практика» (м. Чернігів, 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем виховання і освіти» (м. Харків, 2018 р.), XXIII щорічній науковій конференції Інституту соціальної та політичної психології «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (м. Київ, 2017 р.), XI щорічній науково-практичній конференції «Становлення та розвиток особистості в умовах інформаційної війни» (м. Київ, 2018 р.), XII англomовному семінарі для молодих науковців «Open Up» (м. Київ, 2018 р.), засіданнях лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (м. Київ, 2015-2018 рр.).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 11 публікаціях, із яких 5 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, 2 з яких індексуються міжнародними наукометричними базами.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (158 найменувань, із них 88 – іноземними мовами) та 3 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 197 сторінок, основний зміст викладено на 154 сторінках. Робота містить 10 таблиць та 6 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено його об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення роботи, наведено дані про апробацію, публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді»** подано теоретичний аналіз феномена політичної поведінки та психологічних чинників, які визначають її специфіку, висвітлено стан досліджуваної проблеми. Проаналізовано психологічний зміст радикалізації політичної поведінки молоді, показано, за яких умов така поведінка може актуалізуватися. Пояснено, чому саме молодь є тією групою, у якій найшвидше поширюються радикальні ідеї, що відображаються в політичній поведінці.

Джерелами вивчення психологічного змісту політичної поведінки стали дослідження Ч. Мерріама, Г. Лассуела, Г. Госнела. Вивчення феномена політичної поведінки починається насамперед із відмежування її від схожих понять політичної активності, політичної участі, політичної діяльності (А. Киричек, О. Борисенков, О. Юр'єв). Досліджуючи чинники впливу на політичну поведінку, першочергово вивчають специфіку політичної соціалізації індивіда (Д. Сірс, І. Жадан, Н. Дембицька), мотивацію політичної поведінки (М. Антоніні, О. Коробанова), цінності індивіда (Р. Інглхарт, Р. Фірат, К. Арчетті, Т. Крукліс), його потреби, які створюють напруження, що стимулює індивіда до пошуку шляхів його зняття (С. Реншон, А. Краснякова), регулятори політичної поведінки молоді (Л. Кияшко), членство індивіда в соціальних групах, що впливає на формування політичних орієнтацій (Е. Чекмаєв), ідентифікацію з політичними лідерами і/або партіями (У. Міллер, Дж. Шанкс).

Під політичною поведінкою ми розуміємо сукупність внутрішніх реакцій і зовнішньо спостережуваних дій або бездіяльності полімотивованого характеру індивіда чи соціальної групи в громадсько-політичному житті як практичний вияв ставлення до політичної системи шляхом її підтримки або протидії їй.

Ми розглядаємо радикальну політичну поведінку як різновид політичної поведінки протестного характеру, за якої відбувається порушення суб'єктом поведінки правових та морально-етичних норм, зумовлене бажанням досягнути змін у критично швидкий термін.

У поясненні сутності радикалізації політичної поведінки за класичний вважають підхід Т. Гарра, який розглядає її як процес на континуумі від виникнення невдоволення, його поступового наростання, що зрештою призводить до бунту, в основі чого лежить відносна депривація. Радикалізацію політичної поведінки розглядали як таку, що властива всім індивідам у латентних формах, а її актуалізують зовнішні впливи (С. Гертц, В. Глебов), як результат придушення природних бажань індивіда (Л. Едвардс).

Радикальна політична поведінка – це результат порушення процесу соціалізації, спричиненого аномією (Е. Дюркгейм), засвоєння радикальних форм

поведінки шляхом соціального навчання (А. Бандура), сприймання дійсності в полюсних тонах (Дж. Келлі). Сильний вплив на радикалізацію політичної поведінки молоді справляє ситуація в суспільстві, зокрема соціальна напруженість (М. Слюсаревський, К. Рінхарт, Р. Валахер), яка може проявлятися не тільки в підвищеній політичній активності, а й навпаки, у пасивності (Г. Магда, П. Вознюк). Багато сучасних досліджень присвячено з'ясуванню можливостей дерадикалізації політичної поведінки молоді (Д. Келер, М. Елшімі, Ф. Фернбах, Т. Роджерс, К. Фокс, С. Сломан, Г. ван Трайп).

За допомогою теоретичного аналізу встановлено, що радикальна політична поведінка молоді має сильну емоційну основу, сутність якої полягає в глибокій соціально-психологічній образі, відчутті несправедливості, спричиненому неможливістю реалізувати свої соціогенні потреби. Під впливом соціальних прецедентів актуалізуються індивідуальні риси й нахили, що сформувались у процесі політичної соціалізації, на які накладаються ще й інтеріоризовані соціокультурні норми, що їх молодим людям транслює соціум, і це сукупно становить основу радикальної політичної поведінки молоді.

У другому розділі **«Радикалізація політичної поведінки як форма інтеграції молоді в громадсько-політичний процес»** описано загальну організацію емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді та виявлення можливостей її дерадикалізації і профілактики виникнення, подано програму, завдання та етапи експериментального дослідження соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді, обґрунтовано використання експериментального методу для вивчення впливу цих чинників, пояснено вибір діагностичного інструментарію, подано кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Емпіричне дослідження відбувалось у три послідовні етапи. На першому етапі – концептуально-підготовчому – було розроблено концепцію проведення емпіричного дослідження для виявлення соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді та з'ясування можливостей її дерадикалізації, проведення профілактичної роботи з метою запобігання виникненню й поширенню радикальної політичної поведінки в середовищі молоді, підібрано та обґрунтовано методи проведення емпіричного дослідження.

Другий етап – експериментально-констатувальний – складався з двох частин. Метою першої була розробка програми та проведення експериментального дослідження для виявлення соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді. Експериментальне дослідження соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді складалося з трьох підетапів – підготовчого, власне експериментального та аналітичного і включало дві серії. Другу частину було присвячено з'ясуванню можливостей дерадикалізації політичної поведінки молоді, вона також відбулась у три послідовні підетапи – підготовчий, власне експериментальний та аналітичний.

На третьому етапі – формуальному – було досліджено динаміку властивостей політичної поведінки молоді під впливом участі в соціально-

психологічній тренінговій програмі профілактики радикальної політичної поведінки. Етап теж містив три послідовні підетапи – підготовчий, тренінговий та аналітичний.

Загалом в експериментальному дослідженні соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді взяли участь 266 молодих осіб віком від 18 до 35 років, серед яких були студенти вищих навчальних закладів, співробітники приватних установ, державних закладів, тимчасово непрацюючі. Дослідження проводилось у містах Києві та Чернігові.

На підготовчому підетапі було розроблено концепцію проведення експерименту, підбрано, розроблено й апробовано методичний інструментарій. На цьому підетапі дослідження взяли участь 74 особи.

Власне експериментальний підетап включав дві серії. Першу серію було присвячено перевірці того, чи може група вплинути на політичну поведінку своїх членів. Ми з'ясували, що відбувається в результаті групової дискусії стосовно актуальних громадсько-політичних питань у групі, де молоді особи мають однакове ставлення до цих питань (експериментальна група), та групі, погляди членів якої на ці питання відрізняються (контрольна група), і як змінюється політична поведінка під впливом такого обговорення.

Таку схему відбору випробуваних в експериментальну та контрольну групи свого часу застосували Л. Розенблїт і Ф. Кейл, пізніше їй було використано в дослідженнях Ф. Фернбаха, С. Сломана, Т. Роджерса і К. Фокса. Фактично обидві групи – й експериментальна, і контрольна – були еквівалентними за показниками віку, статі, освіти випробуваних, кількістю студентів, працюючих та безробітних. Експериментальна і контрольна групи відрізнялися тільки за показником ставлення випробуваних до експериментальних завдань.

Для контролю динаміки емпіричних показників використано спеціально розроблену анкету та формалізовану методику – перший блок методики «Самопочуття – поведінка – культура» А. Склярук. У цій серії експерименту взяли участь 49 осіб у складі експериментальної групи та 49 – у контрольній.

У другій серії експерименту було здійснено перевірку припущення про те, що політична поведінка молоді зазнає змін під впливом інформаційних повідомлень радикалістського змісту в ЗМК. Для контролю динаміки емпіричних показників використано дві формалізовані методики – перший блок методики «Самопочуття – поведінка – культура» А. Склярук і методику оцінки рівня сугестивності О. Єлісеєва і спеціально розроблену анкету. У цій серії взяли участь 47 молодих осіб у складі експериментальної групи (працювали з інформаційним повідомленням радикалістського змісту) та 47 молодих осіб у складі контрольної (працювали з повідомленням нейтрального змісту).

На аналітичному підетапі було здійснено аналіз емпіричних результатів. На основі експертної оцінки за 3-бальною шкалою було виділено три рівні радикальності політичної поведінки молоді і визначено характеристики, притаманні кожному з них. З переходом від нижчого до вищого рівня радикальності політична поведінка характеризується послідовним наростанням

агресивності в способах її прояву, посиленням невдоволення, незгоди індивіда з актуальним становищем, підвищенням рівня його психологічного напруження.

Було встановлено, що дискусія навколо політичних питань у групі односторонніх радикалізує політичні погляди і політичну поведінку, впливає на поляризацію групи. Фактично ми спостерігали так званий ефект групового підкріплення: випробувані стали впевненішими в правильності своїх поглядів стосовно питань, які обговорювались: за першою темою обговорення (неефективна антикорупційна боротьба (показові затримання і заяви в ЗМК)) частка учасників, які обирали крайні полюси ставлення до ситуацій, зросла від 38,8% до 75,7%, за другою (несприятлива для молоді ситуація на ринку праці) – від 42,9% до 79,6%, за третьою (матеріальні проблеми в суспільстві) – від 36,7% до 77,6% (Т-критерій Вілкоксона значущий на рівні $p \leq 0,05$). У групі молодих людей із різними поглядами відмінності виявилися статистично незначущими.

Групова дискусія також вплинула й на політичну поведінку членів групи, радикалізуючи її. Так, для цих молодих осіб рівень радикальності політичної поведінки змінився (Т-критерій Вілкоксона значущий на рівні $p \leq 0,05$): для першої ситуації показник зріс від 0,74 до 1,86 балів; для другої ситуації – від 1,04 до 2,12; для третьої ситуації – від 0,78 до 1,88, тобто підвищився з низького рівня до середнього і навіть високого за однією з ситуацій. Крім того, більш радикальні варіанти політичної поведінки, які були напрацьовані в групі і становили шлях розв'язання запропонованих проблем, молоді люди після групового обговорення переймали в індивідуальну поведінку, не створюючи якісно нових. Групова дискусія відбувалася в умовах фактично відсутності групового тиску на членів групи. У групі ж молоді з різними поглядами відмінності виявилися незначущими і залишилися фактично на тому самому ж рівні, а груповий тиск був середньої інтенсивності.

Групове обговорення проблемних ситуацій в оточенні односторонніх впливає на емоційний компонент політичної поведінки, погіршуючи настрій і підвищуючи активність, що може ставати тригером розгортання радикальної політичної поведінки. Фактично склад групи, у якій перебуває молода особа, впливає на процеси, що відбуваються в ній (групова поляризація, ампліфікація когнітивних помилок, груподумство), а відтак – і на політичну поведінку та індивідуальне рішення проявляти її радикальний характер.

Перевіряючи вплив інформаційних повідомлень радикалістського змісту в ЗМК, ми виявили, що вони впливають на ставлення молоді до громадсько-політичних проблем завдяки тому, що містять у собі логічне пояснення, є емоційними і спонукають до активності. Після роботи з таким повідомленням частка випробуваних, які повністю погодились з тим, що описана ситуація справді є проблемою, зросла від 31,9% до 61,7% ($p \leq 0,05$). Натомість у групі молоді, яка працювала з повідомленням нейтрального змісту, аналогічний показник змінився статистично незначуще – від 36,2% до 40,4%. Слід зазначити, що в першій групі вплив відбувався на емоційну та раціональну сфери.

Повідомленням радикалістського змісту вдалося вплинути й на політичну поведінку молодих людей, підвищивши рівень її радикальності, показник за

яким змінився від низького (0,52) до середнього рівня (1,38, $p \leq 0,05$), чого не сталося в групі молоді, яка працювала з повідомленням нейтрального змісту. Повідомлення радикалістського змісту містили так звану пропозицію – прості й зрозумілі кроки, які може зробити індивід із метою розв'язання проблеми, що, власне, і переймалося в індивідуальну політичну поведінку після ознайомлення з таким текстом. Повідомлення нейтрального змісту не тільки не вплинуло на рівень радикальності, але не змінило й патернів політичної поведінки: в однієї половини групи вона залишилася такою самою, як і попередньо, а другу половину – стимулювала на пошук інформації стосовно розглянутої проблеми в тому разі, коли її було не досить для прийняття виваженого рішення про подальшу політичну поведінку.

Впливаючи на емоційну сферу індивіда, соціально-психологічні чинники радикалізації політичної поведінки підсилюють стан напруження молоді особи, що супроводжується психологічним дискомфортом, а це стимулює пошук способів його зняття, мобілізує до активності. Радикальна політична поведінка в таких умовах стає засобом зняття напруження, досягнення психологічної розрядки.

У третьому розділі **«Профілактика виникнення й поширення радикальної політичної поведінки в молодіжному середовищі»** описано програму, завдання та етапи експериментального дослідження можливостей дерадикалізації політичної поведінки молоді, наведено соціально-психологічну тренінгову програму профілактики радикальної політичної поведінки молоді, проаналізовано отримані результати.

Експериментальне дослідження можливостей дерадикалізації політичної поведінки молоді було розроблене за планом з повторними вимірюваннями. Як ми і передбачали, що пізніше було підтверджено вищеописаними результатами експериментального дослідження, експериментальний вплив виявився радикалізаційним для молоді, що стало причиною прийняття рішення про те, що найбільш коректним варіантом проведення дерадикалізації політичної поведінки молоді є здійснення її з тими самими випробуваними, які брали участь у попередніх серіях експерименту. Дерадикалізаційний вплив відбувався відразу після кожної серії попереднього етапу дослідження.

На підготовчому підетапі дерадикалізації було розроблено процедуру проведення експерименту, підбрано і апробовано методичний інструментарій, здійснено перевірку програми експерименту. На цьому підетапі в дослідженні взяли участь 74 молоді особи.

На власне експериментальному підетапі було перевірено, чи подання індивідом своєї інтерпретації сутності проблеми, у відповідь на яку в нього розгорталася радикальна політична поведінка, приводить до того, що він починає усвідомлювати неповноту своїх знань про ситуацію, унаслідок чого його переконаність у єдиноправильності своєї позиції знижується, так само як і рівень його рішучості й готовності проявляти радикальну політичну поведінку.

Для контролю динаміки емпіричних показників було використано спеціально розроблену анкету та формалізовану методику – перший блок

методики «Самопочуття – поведінка – культура» А. Склярчук. На цьому підетапі в експерименті взяли участь 96 випробуваних у складі експериментальної групи та 96 випробуваних у складі контрольної (ті самі учасники експериментальних і контрольних груп, що й у попередніх серіях).

На аналітичному підетапі здійснено аналіз емпіричних даних. Діалогічна інтерпретація сутності проблеми справляє вплив на ставлення молодих людей до основних громадсько-політичних проблем. Ті особи, чия політична поведінка характеризується високими й середніми показниками радикальності і чие ставлення до експериментальних ситуацій перебуває на крайніх полюсах, демонструють його зміну від категоричного до більш поміркованого, на відміну від тих учасників, чия політична поведінка не має ознак радикальності, показники їхнього ставлення є посередніми, а сама група не є поляризованою. Фактично в експериментальних групах відбувається деактуалізація впливу, молоді люди перестають бути однозначними у своїх поглядах, які стають радше схильністю до тієї чи іншої позиції. Діалогічна інтерпретація сутності проблеми впливає не тільки на ставлення до ситуації, яка пояснюється, але також і на політичну поведінку, знижуючи рівень її радикальності.

Отримані результати було покладено в основу соціально-психологічної тренінгової програми профілактики радикальної політичної поведінки, мета якої – поглиблення знань молоді в галузі громадсько-політичної участі та політичної поведінки у формах конвенційного типу, розширення навичок залучення молоді в демократичні процеси. Проведення програми відбулося в три послідовні підетапи – підготовчий, тренінговий та аналітичний.

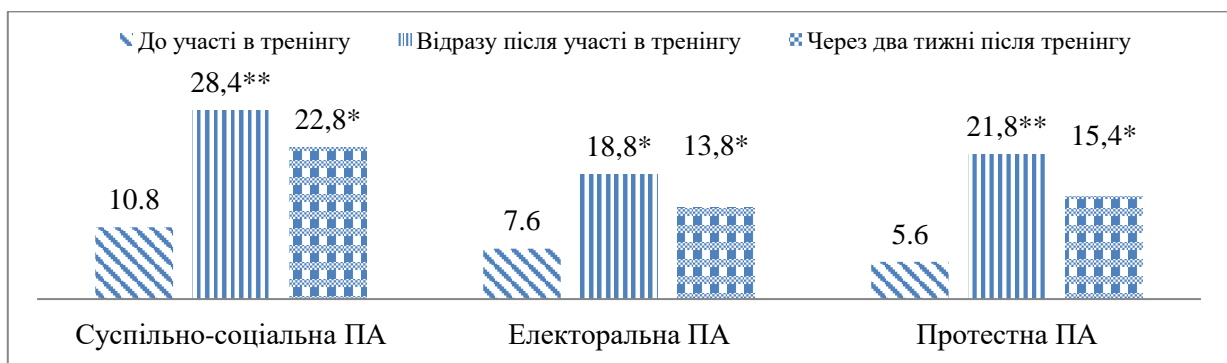
На підготовчому підетапі ми розробили зміст і стратегію проведення тренінгової програми, дібрали необхідний діагностичний інструментарій.

Проведення тренінгової програми і здійснення діагностики особливостей патернів політичної поведінки молодих людей відбулося на тренінговому підетапі. Тренінг складався з п'яти занять і включав три взаємопов'язані блоки. Участь у програмі взяла 31 молода особа. Попереднє вимірювання показало переважання у них низького рівня політичної активності.

Метою першого блоку було подання інформації про особливості політичної сфери суспільства і діяльності її акторів, пояснення актуальності громадсько-політичної активності молоді. Особливу увагу приділяли ознайомленню зі специфікою діяльності представників влади. Мета другого блоку полягала в тому, щоб ознайомити учасників із власними можливостями громадсько-політичної участі, дати їм безпосередній досвід участі в різних формах політичної поведінки конвенційного типу. Специфіка третього блоку програми полягала в тому, щоб навчитися передавати навички громадсько-політичної участі та політичної поведінки конвенційного типу іншим, аналізувати стратегію власної політичної поведінки, її успішні та неуспішні тактики, переймати стратегії успішної політичної поведінки інших та адаптувати їх до власних запитів, залучати інших до демократичних процесів, особливо молодь, яка є радикально орієнтованою.

Для контролю змін, які відбуваються з політичною поведінкою молодих осіб та оцінки її ефективності було використано дві формалізовані методики – опитувальник оцінки рівня політичної активності Л. Кияшко та опитувальник оцінки навичок політичної участі Л. Кияшко – і розроблену нами анкету, яку було використано й на попередньому етапі. Діагностику було здійснено безпосередньо перед участю в тренінгу, відразу після нього та через два тижні по тому. Участь у програмі взяла 31 молода особа.

Третій підетап роботи – аналітичний. Аналіз результатів свідчить про те, що загальний рівень політичної активності молодих осіб після участі в тренінговій програмі зріс до показників середнього рівня. Ці результати принципово не змінилися й через два тижні, тобто результати тренінгової програми закріпилися в індивідуальній активності учасників. Провідним типом політичної активності є суспільно-соціальна політична активність. Фактично це й є той тип активності, яку ми ще називаємо громадянською (рис. 1).

Примітки: Значущість відмінностей вказана для попарного порівняння результатів між показниками до участі в тренінгу з показниками відразу після участі та через два тижні.
** – значущість на рівні $p \leq 0,01$; * – значущість на рівні $p \leq 0,05$ (за Т-критерієм Вілкоксона).

Рис. 1. Динаміка рівня політичної активності до і після участі в профілактичній тренінговій програмі

Ключовим показником для нашого аналізу був рівень протестної активності учасників. Після участі в програмі ця активність виросла до середнього рівня, на якому залишились і через два тижні. Такий ефект ми пояснюємо тим, що молоді люди почали шукати конструктивні шляхи розв'язання проблем, маючи на увазі вияви своєї позиції участю у законних акціях, але без переходу до радикальних неконвенційних форм політичної поведінки.

Аналіз ставлення учасників програми до запропонованих суспільних проблем свідчить про те, що воно стало більш упевненим: молоді люди отримали більше інформації стосовно цих проблем, що дало їм змогу зробити більш обдумані висновки. Аналіз політичної поведінки учасників програми і контроль динаміки показали, що відповідні патерни змінились. У відповідях молодих людей зафіксовано підвищення мотивації участі в розв'язанні суспільних проблем шляхом використання конвенційних способів політичної поведінки.

Сама ж політична поведінка набула ознак раціональності, стала більш виваженою й обдуманною, знизилась емоційність її проявів.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та емпіричне розв'язання наукової проблеми визначення змісту соціально-психологічних чинників, які радикалізують політичну поведінку молоді.

За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Політична поведінка являє собою складну полімотивовану комбінацію внутрішніх реакцій та зовнішньо спостережуваних дій або бездіяльності індивіда чи групи осіб у громадсько-політичному житті, у яких у результаті підтримки або протидії політичній системі проявляється ставлення до неї. Політична поведінка є динамічним явищем, тісно пов'язаним із політичною активністю, політичною участю і політичною діяльністю. Радикальна політична поведінка є різновидом політичної поведінки протестного характеру, за якої відбувається порушення правових і морально-етичних норм, зумовлене бажанням досягнути змін у критично швидкий термін. Перехід до дедалі вищого рівня радикальності характеризується послідовним наростанням агресивності в проявах політичної поведінки, посиленням незадоволення та незгоди з актуальним становищем, підвищенням рівня психологічного напруження.

2. Політичний радикалізм як соціально-психологічне явище зумовлено специфікою розвитку суспільства загалом і його актуальним станом, зокрема рівнем соціального напруження, яке спричиняє загальне емоційне збудження особи та стимулює протестні форми політичної поведінки.

Психологічним підґрунтям радикалізації політичної поведінки та актуалізації впливу її чинників є відносна депривація як розходження між очікуваннями індивіда і реальним станом справ. В її основі – відчуття несправедливості, викликане неможливістю задовольнити базові життєві та соціогенні потреби. Політичний радикалізм віддзеркалюється в політичних цінностях і формах політичної поведінки, основна мотивація яких – досягнення змін за короткий період.

3. Основними соціально-психологічними чинниками, які справляють радикалізаційний вплив на політичну поведінку молоді, є чинники референтно-комунікативні (вплив взаємного підкріплення, груподумство, відсутність групового тиску на членів групи) та чинники відображення інформаційного поля (одночасний вплив інформаційного повідомлення на емоційну і раціональну сфери, поєднання в ньому переконування з пропозицією).

4. Соціально-психологічні чинники радикалізації політичної поведінки молоді підсилюють стан напруження молоді особи, що супроводжується психологічним дискомфортом, який стимулює індивіда до пошуку можливостей його зниження. Радикальна політична поведінка є способом зняття напруження, своєрідною психологічною розрядкою.

5. Радикалізація політичної поведінки найістотніше дається взнаки в емоційній сфері: референтно-комунікативні чинники та чинники відображення інформаційного поля погіршують настрій особи і водночас спонукають її до активності. Відбувається перенесення патернів політичної поведінки, напрацьованих спільно з іншими членами групи (вплив референтно-комунікативних чинників) і/або наявних в інформаційних повідомленнях (вплив чинників відображення інформаційного поля), в індивідуальну поведінку особи.

Дерадикалізувати політичну поведінку молоді можна через інтелектуально-раціональне з'ясування сутності громадсько-політичної проблеми, відносно якої існують радикальні тенденції.

6. Використання профілактичної соціально-психологічної тренінгової програми, спрямованої на запобігання радикалізації політичної поведінки молоді, виявилось ефективним превентивним засобом виникнення й поширення такої поведінки в молодіжному середовищі на основі підвищення соціально-психологічної компетентності молодих осіб.

Цілеспрямовано запобігати проявам радикальної політичної поведінки молоді можна впливаючи на вербально-комунікативний та когнітивний компоненти політичної активності. Програма профілактики передбачає поглиблення знань про суспільну значущість політичної активності, зміцнення навичок політичної поведінки конвенційного типу, розширення соціальних контактів задля досягнення цілей позитивного змісту.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні індивідуально-психологічних чинників схильності молоді до радикальної політичної поведінки, специфіки політичної соціалізації молодих людей, що формує таку схильність, умов формування ефективної політичної поведінки конвенційного типу та в розробці відповідних навчально-виховних програм.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Балюта В. В. Психологічні проблеми політичної участі молоді : чинники та типологія / В. В. Балюта // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Том ІХ : Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – К. : Талком, 2016. – Вип. 9. – С. 43-50.

2. Baliuta V. Deliberation as a factor of radicalization of youth political behaviour / V. Baliuta // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2017. – Вип. 39 (42). – С. 160-167.

3. Baliuta V. Psychological requisites of radicalization of youth political behaviour : theoretical analysis / V. Baliuta // Проблеми політичної психології : збірник наукових праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут

соціальної та політичної психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 3 (17). – С. 171-178.

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

4. Балюта В. В. Засоби масової комунікації як чинник радикалізації політичної поведінки молоді / В. В. Балюта // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»: збірник наукових праць. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. 2. Том 3. – С. 127-131.

5. Baliuta V. Illusion of understanding as a psychological factor inflaming youth radical political behaviour / V. Baliuta // Теорія і практика сучасної психології : збірник наукових праць. – Запоріжжя, видавництво Класичного приватного університету, 2018. – Вип. 2 (2018). – С. 227-230.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Балюта В. В. Групова дискусія як чинник радикалізації політичної поведінки молоді: експериментальне дослідження / В. В. Балюта // Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства : Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 10-11 березня 2017 р. – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. – С. 94-98.

7. Балюта В. В. Профілактика радикальної політичної поведінки молоді : зміст соціально-психологічної тренінгової програми та результати впровадження / В. В. Балюта // Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем виховання і освіти : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. – С. 91-95.

8. Балюта В. В. Психологічний зміст радикалізації політичної поведінки молоді / В. В. Балюта // «Вектори психології – 2017». Матеріали Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції (25 квітня 2017, м. Харків). – Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 13-16.

9. Baliuta V. How reference group radicalizes youth political behaviour / V. Baliuta // Сучасна психологія : теорія і практика. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 5-6 травня 2017 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 59-62.

10. Baliuta V. Illusion of understanding as a socio-psychological prerequisite for youth political behaviour radicalization / V. Baliuta // Становлення та розвиток особистості в умовах інформаційної війни : матеріали XI щорічної науково-практичної конференції. – К. : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. – С. 13-15.

11. Baliuta V. The influence of mass media on radicalization of youth political behaviour: experimental research / V. Baliuta // Психологія травми : дискусійні питання психологічної допомоги : Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 20-21 квітня 2017 року) / упор. Іщук О. В. – Запоріжжя : «Сору Art», 2017. – С. 80-82.

АНОТАЦІЯ

Балюта В. В. Соціально-психологічні чинники радикалізації політичної поведінки молоді. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2018.

Дисертацію присвячено науковому обґрунтуванню змісту соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді. Визначено, що основними групами чинників соціально-психологічної природи, які справляють радикалізаційний вплив на політичну поведінку молоді, є чинники референтно-комунікативні (взаємне підкріплення, груподумство, відсутність групового тиску на членів групи) і чинники відображення інформаційного поля (одночасний вплив інформаційного повідомлення на емоційну і раціональну сфери, поєднання в ньому переконування з пропозицією). Установлено, що під впливом таких чинників патерни політичної поведінки, напрацьовані спільно з членами групи і/або наявні в інформаційних повідомленнях, переносяться в індивідуальну поведінку. Доведено, що профілактичний вплив запобігає дії соціально-психологічних чинників радикалізації політичної поведінки молоді на основі поглиблення знань про суспільну значущість політичної активності, зміцнення навичок політичної поведінки конвенційного типу, розширення соціальних контактів задля досягнення цілей позитивного змісту.

Ключові слова: політична поведінка молоді, радикалізація політичної поведінки, соціально-психологічні чинники радикалізації політичної поведінки, референтно-комунікативні чинники, чинники відображення інформаційного поля, профілактика радикальної політичної поведінки.

АННОТАЦИЯ

Балюта В. В. Социально-психологические факторы радикализации политического поведения молодежи. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.11 – политическая психология. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2018.

Диссертация посвящена научному обоснованию содержания социально-психологических факторов радикализации политического поведения молодежи. Определено, что основными группами факторов социально-психологической природы, оказывающими радикализирующее влияние на политическое поведение молодежи, являются факторы референтно-коммуникативные (взаимное подкрепление, групповое мышление, отсутствие группового давления на членов группы) и факторы отражения информационного поля (одновременное влияние информационного сообщения на эмоциональную и рациональную сферы, сочетание в нем убеждения с предложением). Установлено, что

вследствие влияния этих факторов паттерны политического поведения, наработанные совместно с другими членами группы и/или представлены в информационных сообщениях, переносятся в индивидуальное поведение. Доказано, что профилактическое воздействие предупреждает действие социально-психологических факторов радикализации политического поведения молодежи на основании углубления знаний об общественной значимости политической активности, укрепления навыков политического поведения конвенционного типа, расширения социальных контактов для достижения целей положительного содержания.

Ключевые слова: политическое поведение молодежи, радикализация политического поведения, социально-психологические факторы радикализации политического поведения, референтно-коммуникативные факторы, профилактика радикального политического поведения.

SUMMARY

Baliuta V. V. – Social-and-Psychological Factors of Radicalization of Youth Political Behaviour. - Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Psychological Studies. – Speciality 19.00.11. – Political Psychology. – Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The thesis considers the scientific substantiation of social-and-psychological factors of radicalization of youth political behaviour.

It has been determined that political behaviour is a complex poly-motivated combination of internal reactions and outwardly observed actions or inactivity of a person or a group of people in social-and-political life. It embodies an attitude towards political system through supporting or opposing it. Political behaviour is a dynamic phenomenon that is closely linked to political activity, political participation and political engagement. Radical political behaviour is a form of a protest political behaviour which includes violation of legal and moral-ethical norms determined by the desire to achieve social-and-political changes in a very short period.

Political radicalism is considered as a specific social-and-cultural phenomenon, which is conditioned by specific features of the society development and its actual state, in particular the state of social tension, which enhances the stress state of a person and indices protest forms of one's political behaviour.

The psychological basis for radicalization of individual's political behaviour and thus the increase of its factors influence lies in accumulation of relative deprivation, which is treated as perceived discrepancy between expectations and actual capabilities. In other words, this is the tension between one's actual state, and what one feels (s)he should be able to achieve. The first thing that reflects political radicalism is one's political values and forms of political behaviour, the main motivation of which lies in a very quick changes achieving.

The main social-and-psychological factors that render radical impact on the youth political behaviour are referential-and-communicative factors (the effect of mutual

reinforcement, group thinking, the absence of group pressure on group members) and the factors of the information field displaying (simultaneous influence of an informational message on emotional and rational spheres, and combination of persuasion with the proposal in it as two conditions necessary for such message to become influential on political behaviour). The radicalizing influence of referential-and-communicative factors lies in the specific features of group polarization, which in turn becomes the main condition for the emergence of group thinking. In fact, group thinking is treated as the basis for the emergence and increase of cognitive mistakes of young people, the main features of which are increasing level of conformity and low level of critical thinking, which does not meet the condition to consider and analyse alternative ideas and variants of behaviour.

The above-mentioned factors of referential-and-communicative influence and factors of the information field displaying affect emotional sphere of a young person and cause one's mood worsen and the increase of activity. Young people adopt patterns of political behaviour, which were elaborated jointly with other group members (reference-and-communicative factors) and/or were described in the information message (factors of the information field displaying).

Social-and-psychological factors of radicalization of young people's political behaviour increase the stress state of a young person accompanied by psychological discomfort, which stimulates him/her to seek opportunities for its reduction. The manifestation of radical political behaviour in such conditions becomes a way of stress relieving and psychological abreaction.

The use of a prophylactic social-and-psychological training programme aimed at preventing radicalization of youth political behaviour proved to be an effective tool for the emergence and spread of such behaviour in the youth environment. It became possible on the basis of the social-and-political competence of young people rising.

The change of the patterns of youth political behaviour can be achieved through the influence on verbal-communicative and cognitive components of political activity, which makes it possible to shape political behaviour eventually. The social-and-psychological programme that we implemented helps to neutralize the influence of social-and-psychological factors of radicalization of youth political behaviour. Being a participant of such programme, young people increase their knowledge on social significance of their political activity, strengthen their skills of political behaviour of the convention type manifestations, and expand social contacts in order to achieve their goals.

Key words: political behaviour or youth, radicalization of political behaviour, social-and-psychological factors of radicalization of political behaviour, referential-and-communicative factors, factors of the information field displaying, prevention of radical political behaviour.

Підписано до друку 06.11.2018.
Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим.